

НАРАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДІАЛОГУ «ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА – ЛЕСЯ УКРАЇНКА»: ВІД БІОГРАФІЧНОГО АВТОРА ДО НАРАТОРА

А. В. Ільків

*Івано-Франківський національний медичний університет;
кафедра мовознавства; 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Бандери, 77;
тел. +380 (342) 52-10-16*

У статті досліджено наративні особливості опосередкованого епістолярного діалогу двох найяскравіших представниць української модерної літератури, проаналізовано проблему розмежування біографічного автора, автора в тексті листа і наратора епістолярного тексту. З'ясовано, що епістолярний діалог Лесі Українки з Ольгою Кобилянською став новим для української літератури вербальним простором вивільнення жіночої енергії, сублімованої в особливу жіночу нарацію, простором для глибокого самоаналізу епістолярних комунікантів, артикуляції і транслювання власного біографічного досвіду.

Ключові слова: *епістолярний жанр, лист, модернізм, мовна гра, метамова, опосередкований діалог, наратор.*

Дискурс інтимності прийшов в українську літературу із літературними напрямками сентименталізму і романтизму й утвердився в епоху декадансу, хоча його сприйняття було далеко неоднозначним. Більше того, відвертість автора певний час сприймалась читацькою аудиторією як непристойність. В українській літературі дискурс інтимності стає визначальним в літературі модернізму, зокрема в гендерній інтерпретації перших українських феміністок Н. Кобринської, Олени Пчілки, О. Кобилянської, Лесі Українки, а також апологетів українського жіночого руху в особах І. Франка і М. Павлика як представників патріархальної, “батьківської” культури. При цьому актуалізація інтимного дискурсу в художній прозі та автобіографічній художньо-документальній прозі збігається в часі, що свідчить про співвіднесеність літератури документів і фактів із загальнолітературною тенденцією. Так, на початку ХХ століття, за спостереженням Г. Гундорової, у листах В. Стефаника, І. Франка, щоденнику і листах В. Винниченка “проривається струна чоловічого автобіографізму” [3, с. 52], який ще сміливіше доповнює голос жіночого автобіографізму в листах і щоденнику О. Кобилянської, листах Лесі Українки.

У сучасному літературознавстві “дискурс любові” розуміють двояко: у вузькому трактуванні “любовний дискурс” – це розгортання мови закоханого (в розуміння Р. Барта) з позиції персонажів чи

автора, включаючи і дискурс свідомості; у широкому розуміння “любовний дискурс” – це художні чи художньо-документальні твори, в яких любовний дискурс персонажів і/або автора релевантний для розуміння ідейного змісту. Г. Сковорода у своїх філософських працях і листах значно розширив інтимний дискурс, включивши до нього і дружбу як одну із форм любові, як злиття двох “я”, тому в листі до свого учня і найближчого друга М. Ковалинського часто цитує «Велику етику» Аристотеля і своє потрактування дружби вибудовує навколо таких двох філософських тез античної доби: “Коли ми хочемо когось назвати справжнім другом, говоримо, що наша душа і його душа – одне” і “Друг – наше друге я” [4, с. 598]. Інтимний дискурс дружби як однієї із форм вияву любові в українській епістолярній традиції продовжили листи Лесі Українки та Ольги Кобилянської.

Метою статті є дослідження нарративних моделей інтимних листів Ольги Кобилянської та Лесі Українки, а також простеження генези інтимної метамови цих листів, декодування ключових символів.

Дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні антропологічного, психоаналітичного, герменевтичного, рецептивно-інтерпретаційного та біографічного методів, що дозволило проаналізувати нарративні особливості інтимного листа. Створену письменницями епістолярну метамову буде розглянуто під кутом зору наратології, а також психоаналізу, як індикатор особливої душевної близькості співрозмовниць, як прагнення герметизувати, навіть сакралізувати текст через накладання табу на власні імена.

Література модерну започаткувала нові форми граничної відвертості і щирості не лише в листах між любовними комунікантами, але й найближчими друзями, ідейними соратниками, тобто запропонувала абсолютно новий емоційний вимір чоловічої і жіночої дружби. “Багато сюжетів модерної літератури – це історії жіночої дружби, товаришування, любові, історії, в яких чи не найбільше вражає виняткова відкритість, одвертість самоаналізу, зображення тих стосунків і почуттів, які патріархальна мораль вважала табуйованими й грішними” [1, с. 227].

Інтерпретуючи свою дружбу із Лесею Українкою, О. Кобилянська в автобіографії, викладеній у листах до Смаль-Стоцького, зізнається тільки про рису патріотизму, яку заклала й утвердила у її свідомості “ідейна товаришка”, але категорично заперечує її творчий вплив: “З Лесею Українкою ми дуже гарно держалися, однак вона не була тією, що б особисто впливала на мене. Щоправда, при ній я заглянула глибше в акції розвою українізму і пізнала більше українського світу й поглядів” [7, с. 217].

В сучасному літературознавстві листування двох талановитих жінок оповите ореолом міфу про “лесбійські фантазії письменниць” (С. Павличко), епатажним потрактуванням їхньої дружби як “словесного інсценування”, “фактом кохання двох жінок” (Т. Гундорова), “жі-

ночої дружби-любові” (В. Агеєва). На думку Є. Барана, епатажні міркування С. Павличко можна частково виправдати, бо “якщо зважити, що це був час ламання радянських і пострадянських стереотипів у поглядах на літературних класиків, то виступ С. Павличко до певної міри відіграв позитивну роль” [див. 2].

Знайомство О. Кобилянської та Лесі Українки розпочалося опосередковано – через літературу, а вже після особистої зустрічі переросло в душевне спілкування двох самотніх, але “сродних” душ тривалістю в чотирнадцять років, аж до смерті Лесі Українки в 1913 році. Другим поштовхом до листування стала втрата любові, яка “склала тло, на якому зродилась довіра між двома жінками. Для Лесі Українки це також був початок нової дружби – з Климентом Квіткою, а для Кобилянської – підтвердження її самотності” [3, с. 60].

На наш погляд, найбільш об’єктивно творчі взаємини двох письменниць осмислюють Т. Гундорова, трактуючи їх крізь призму “жіночого платонічного роману” як естетико-творчого виразу ідеальної комунікації, “як особливий тип нарації, утворений душевно-творчою співтворчістю двох жінок” [3, с. 12], та Л. Мірошніченко, називаючи їхні листи “монологом на відстані серця” [6]. При цьому саме епістолярій літературознавець розцінює як претекст цього платонічного роману. І якщо в листах 1901 року між О. Кобилянською та Лесею Українкою дослідниця С. Павличко відчитала еротичний вимір, то М. Павлишин якраз співвідносить цей період емоційного зближення жінок-письменниць із “періодом найсміливіших, найвиразніше гетеросексуальних листів О. Кобилянської до О. Маковея” [7, с. 175].

Спільною метамовою в листах О. Кобилянської і Лесі Українки стали їхні взаємні звертання «Хтось чорненький» і «Хтось біленький», в деяких листах – зменшено-пестливе «Хтосічок», німецькомовні «Libe, ferne Lotosblume!» (Мила далека квітко Лотоса!) і «Libe, Libste Wunderblume» (Мила, наймиліша, чарівна квітко!) Крім О. Кобилянської, із квіткою Леся Українка порівнювала свого коханого Сергія Мержинського, щоправда, асоціювала його образ із надламанною квіткою. Квітку лотоса в українській міфології ще називали “русалчиним цвітом”, що символізував холодну красу русалок, а старовинні травники вважають біле латання травною-приворотом, тобто прямо пов’язують цей цвіт із любовним почуттям.

О. Кобилянська в нарративній моделі листа Лесі Українки часто постає як цвіт папороті. Народнопоетичне значення цього символу пов’язане із скороминучістю, ефемерністю (цього цвіту ніхто не бачить, бо з’являється він лише на свято Івана Купала під опікою відьом), щастям. Припускаємо, що саме концепт “щастя” домінує в цій нарації, адже листи О. Кобилянської стали для Лесі Українки проблемами світла в складній перипетії її особистого життя. («Хтось бідний і хотів би вже до когось, бо хтось та й ще хтось, як зберуться до купи, то

все вже не такі бідні обидва») [8, с. 62], лист Лесі Українки від 9 квітня 1903 року.

Дотримання цієї метамови іноді ускладнює сприйняття епістолярного діалогу, створює мовні каламбури на стилістичному рівні тексту: “Хтось до когось знов озветься! Хтось здоровий і робиться гладкий. Хтось просить когось в гості, об потім їхати на Україну морем... Комусь ще лікарі не дають нічого писати, то хтось і не зробив нічого. Коли хтось хоче, то хтось напише, скільки би могла коштувати така подорож” [5, с. 442]. Ці інтимні звертання не зникли із їхніх листів навіть після того, як у Лесі Українки склались стосунки із Квіткою.

Створену письменницями епістолярну метамову ми розглядаємо як індикатор особливої душевної близькості, прагнення герметизувати, навіть сакралізувати текст через накладання свого роду табу на власні імена. Цими звертаннями епістолярні комуніканти ніби застерігають майбутніх читачів та інтерпретаторів їхньої творчості, що ці листи не призначені для сторонніх очей. Також такі неозначено-особові звертання із підміною жіночого роду на чоловічий можна сприймати як своєрідну мовну гру, притаманну модерністському дискурсу.

Крім впливів на свою творчість постаті Лесі Українки, О. Кобилянська спростовує закиди в її аристократизмі та “нелюбові” до простих людей. Демонструючи філософічність мислення, письменниця стверджує: “Де є народ, там і культура, й сила буде; де його нема, не буде й бити тієї нації” [5, с. 216]. Більше того, саме життя народу вона вважає “гарним матеріалом на будучність”. Але одночасно авторка не хоче миритися із тим “не естетизмом”, що зустрічається у його словах і вчинках. Саме “неестетизм” пересічного читача, на думку О. Кобилянської, і є основною перешкодою на шляху рецепції “високої” творчості Лесі Українки («Звичайна пересічна публіка не доросла до розуміння її. Мусить доперва приготувитися до неї» [5, с. 217]).

Особлива зацікавленість епістолярним діалогом «О. Кобилянська – Леся Українка» з боку українського літературознавства спричинена фактом знищення цих листів Лесею Українкою, що, в свою чергу, стало підставою для здогадок про їхню крамольність. Однак правда, як зазвичай, може буди доволі прозаїчною. Справа в тому, що Леся Українка обстоювала принцип герметичності епістолярного жанру, про що писала в листі до О. Маковея у вересні 1893 року. О. Кобилянська також не хотіла, щоб її інтимне листування стало доступне читацькому загалу. В одному з листів В. Стефаніка зустрічаємо його роздуми над пропозицією письменниці знищити її листи.

Дослідження епістолярної спадщини Лесі Українки дає підстави говорити, що опосередкованому спілкуванню вона надавала більшу перевагу, аніж безпосередньому: “Хтось томиться дуже, бо в нас все дуже велике товариство і галасу і дискусій різних на гострі сучасні теми багато, а хтось від того за сі роки одвик і ніяк звикнути не може”

[8, с. 158]. Ще більшим внутрішнім дискомфортом для письменниці була її публічність і популярність як мисткині (“хтось себе дуже прикро почуває, коли про нього “вступні слова” говорять, а публіка йому в лице заглядає: ану, який він, той ‘хтось’, чи то він справді подібний до “такого”, як про нього кажуть” [8, с. 272]). Натомість епістолярний діалог давав можливість зібратись з думками, зосередитись на образі віддаленого адресата якнайкраще, більше того, лист виконував психотерапевтичну функцію вивільнення творчої енергії, за визначенням самої авторки – “одкривав клапан”. В листі до брата Михайла Леся Українка зізнається: “Я часом навмисне пишу листи з тим, щоб потім подерти, – се «одкриває клапан» і лихий настрій вилітає в повітря, як чад” [8, с. 272].

Виплеск емоцій у листах Лесі Українки породжував довгий епістолярний текст без видимих змістових зв'язків, що часто нагадувало потік свідомості. Про композиційні особливості своїх листів письменниця пише О. Кобилянській в самоіронічній манері: “Я вже прославилась далеко своїми листами, що в них ніколи нема того, що треба. Мама не раз сміється, що я пишу їх, певне, з високості неба чи зо дна моря, але не з сього світу. Часами вони подібні до рецензій, як от і сей: спочатку література, потім музика, а щоб докінчити рубрику, уміщу і драму” [8, с. 162].

На основі листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської можемо стверджувати про дуалістичну природу її темпераменту, який поєднував у собі холерика й меланхоліка одночасно, хоча деякі листи виразно песимістичні, лейтмотив яких – всепоглинаюча туга («Мала Вам довгого листа послати, та, може, короткий буде ліпше, бо нащо та туга має бути, ще й довга! Окрім туги, тепер нічого не маю» [5, с. 436]). Проте більшість меланхолійних листів співвідносяться зі складним періодом життя письменниці, коли вона турбувалася про смертельно хворого Мережинського. Тому ці послання Лесі Українки передають відчуття тривожності, ефемерності буття: “Він такий чудний, отой хтось: як йому спокійно який час, то все йому здається, що от-от хтось розіб'є той спокій. Він сам не знає, на що себе тим мучить ...” [8, с. 263].

У листах до О. Кобилянської Леся Українка нерідко вдається до самоаналізу найглибших пластів своєї творчої натури, наприклад, в одному з листів читаємо: “Я не раз кажу, що в мене натура “хронічна”, бо справді у мене все хронічне: і хвороби, і почування. Як анемія, туберкульоз, істерія, так і приязнь, любов і ненависть” [8, с. 117].

Отже, епістолярний діалог Лесі Українки з О. Кобилянською став новим для української літератури вербальним простором вивільнення жіночої енергії, сублімованої в особливу жіночу нарацію, простором для глибокого самоаналізу епістолярних комунікантів, артикуляції і транслювання власного біографічного досвіду. Крім того, приміряючи

на себе чоловічі маски нараторів, письменниці підтримали характерний для модерної естетики принцип мовної гри, а також продемонстрували нерозривний зв'язок архетипної пари Аніма – Анімус в творчому процесі, в тому числі – в текстовій структурі інтимного епістолярію.

Література

1. Агеєва В.П. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / В.П. Агеєва. – К.: Факт, 2008. – 360 с.
2. Баран Є.М. Леся Українка і Ольга Кобилянська: діалог культур (на матеріалі епістолярію письменниць) [Електронний ресурс] / Є.М. Баран. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream>.
3. Гундорова Т.І. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Т.І. Гундорова. – К.: Критика, 2002. – 272 с.
4. Давня українська література: хрестоматія / упоряд. М.М. Сулима. – К.: Освіта, 1996. – С. 592-598.
5. Костенко А.І. Леся Українка / А.І. Костенко; упоряд. В.П. Сичевський]. – К.: А.С.К., 2006. – 512 с.
6. Мірошниченко Л.П. Коментар до епістолярного тексту: у відповідь на одну з інтерпретацій листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської / Л. Мірошниченко // Над рукописами Лесі Українки: нариси з психології творчості та текстології. – К.: НАН України. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2001. – С. 215-244.
7. Павлишин М.Р. Ольга Кобилянська: прочитання / М.Р. Павлишин. – Харків: Акта, 2011. – 359 с.
8. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1975-1979. – Т. 10-12. Листи: Т.10 (1876-1897). – 1978. – 542 с.; Т.11 (1898-1902). – 478 с.; Т. 12 (1903-1913). – 1979. – 794 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 15.04.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Грещуком В. В.*

NARRATIVE PECULIARITIES OF EPISTOLARY DIALOGUE “OLHA KOBYLIANSKA – LESIA UKRAINKA”: FROM THE BIOGRAPHICAL AUTHOR TO THE NARRATOR

A. V. Ilkiv

*Ivano-Frankivsk national medical university; Department of Linguistics;
76018, Ivano-Frankivsk, Bandera Str., 77; ph. + 380(342) 52-10-16*

The article deals with narrative peculiarities of the intimate letter in the context of modernist aesthetics. The aim of the article is to research the narrative models of the intimate letters of Olha Kobyljanska and Lesia

Ukrainka and to trace the origin of intimate metalanguage of these letters, decoding of key symbols.

The article examines the narrative peculiarities of indirect epistolary dialogue of the best representatives of Ukrainian modern literature. The problem of distinction of the biographical author, the author in the texts of a letter and the narrator of the epistolary text is analyzed. It is discovered that the epistolary dialogue of Lesia Ukrainka with Olha Kobylianska has become a new verbal space of releasing of woman energy sublimated into special woman narration that is new for the Ukrainian literature, a space for deep self-analysis of the epistolary communicators, articulation and transmission of their own biographical experience. Epistolary metalanguage, created by the writers, is examined in the context of narration as well as psychoanalysis as the indicator of a peculiar soul intimacy of the communicators in order to pressurize, even sacralize a text through taboo on names.

Key words: *epistolary genre, letter, modernism, language game, metalanguage, indirect dialogue, narrator.*